

Lietuvos socialinės bei ekonominės plėtros dimensijos ir veiksniai: paradigų konkurencija*

Povilas Gylys

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius,
el. paštas ekk@ltu.lt*

Straipsnyje nagrinėjama dviejų paradigų – metodologinio individualizmo ir metodologinio holizmo – įtaka ekonominės tikrovės suvokimui bei ūkinei praktikai. Šiandieną vyraujantis neoliberalizmas yra pagrįstas prielaidomis, jog galima apsiriboti individualaus ūkio subjekto veiklos nagrinėjimu, jog rinka ir ekonomika yra tapachios sąvokos, jog ekonomikai yra geriausia, jeigu ji veikia išimtinai reguliavimosi (saviregulavimo) principu, jog socialiniai veiksniai savo prigimtimi yra neekonominiai. Metodologinio holizmo šviesoje šios prielaidos atrodo kitaip. Kitokios yra ir ekonominės politikos rekomendacijos.

Raktažodžiai: paradigma, metodologinis individualizmas, metodologinis holizmas, socialinė ekonominė plėtra

---

Ekonomistai mėgsta pasididžiuoti savo mokslo amžiumi bei branda. Kai kurie jų linkę manyti, jog ekonomikos mokslas yra labiausiai iš visų mokslų apie visuomenę priartėjęs prie mokslų idealo – fizikos. Kadangi jame daugiausiai naudojamosi matematiniais instrumentais, jis turi daugiausia „kieto“, „tvirto“ (hard) mokslo požymių. Politologija, sociologija ir kiti mokslai yra daugelio ekonomistų požiūriu, „minkštos“ (soft) mokslo disciplinos, atsiliekančios nuo ekonomikos savo argumentacijos bei išvadų tvirtumu, griežtumu.

Tačiau ne visi sutinka su tokiu mokslų apie visuomenę grupavimu. Vieni mano, jog apskritai nėra prasmės sekti gamtos mokslais, nes jie tyrinėja kokybiškai kitokią tikrovės sritį. Kiti atkreipia dėmesį į tai, jog tik iš pažiūros ekonomikos mokslas yra griežtesnis, „kietesnis“. Daugybė tarpusavyje nesustariančių, vos ne diametraliai priešingus dalykus įrodinančių teorijų, doktrinų, srovių, taip pat ribotos diagnostinės bei prognostinės ekonomistų profesijos galios liudija, jog ekonomika vargu ar gali save iškelti virš kitų visuomeninių disciplinų.

---

* Straipsnis parengtas konferencijoje, įvykusioje 2002 m. spalio 23 d. Lietuvos mokslų akademijoje, skaityto pranešimo pagrindu.

Ekonomikos mokslo „minkštumą“ (softness), gal net silpnumą rodo daugelis pavyzdžių. Pietryčių Azijos, Lotynų Amerikos šalių krizių, „Enron“, „Worldcom“, ir kitų jei ne verslo etalonais, tai bent rimto biznio pavyzdžiais laikytų firmų bankrotų akivaizdoje ekonomikos mokslai nepajėgūs paaiškinti, kodėl tos nesėkmės nebuvo laiku numatytos, ką, pavyzdžiui, reikėtų daryti, kad padėtis tokiose šalyse, kaip Indonezija, Filipinai, Argentina, iš esmės pagerėtų ir kad tai daugiau nesikartotų. Vienas žinomiausių JAV ekonomistų, daugelį metų dirbęs vyriausiuoju Pasaulio Banko ekonomistu J. Stiglitz'as skeptiškai vertina tokių paaiškinimų, diagnozių bei prognozių galimybes [11].

Taigi ekonominė mintis nėra tokios būsenos, kokią esant išivaizduoja daugelis ekonomistų ir kokios (laukia) tikisi žmonės, bendruomenės bei valstybės – aiški, nedaugiaprasinė, diagnozuojanti, prognozuojanti, teikianti taikomąją naudą.

Viena ekonomikos mokslų negalios priežasčių, kaip minėta, yra požiūrių į ekonomiką, jos veikimo režimus bei ekonominių „receptūrų“ įvairovė ir nesuderinamumas. Tarp liberalų (dabar neoliberalų), keinsistų (dabar neokeinsistų), institucionalistų (dabar neoinstitucionalistų) ir kitų mokyklų yra tokie dideli ekonominio mąstymo skirtumai toks nesugebėjimas bei nenoras bendradarbiauti, kad rodos artimiausiu metu sunku tikėtis, jog tarp ekonomistų

stovyklų prasidėtų tikra ideologiniais ir politiniais barjeriais, išankstiniu nusistatymu iki galo ginti savo vienintelę tiesą nesuvaržyta diskusija.

Mūsų nuomone, be ideologinių, politinių veiksmų, ekonominė mintis veikiama ir giluminių gnoseologinių veiksmų, susijusių su skirtinga ekonominio mintijimo aksiomatika. Pastarąją galima grupuoti įvairiai. Šiame straipsnyje išskirsime dvi aksiomatiškas, dvi paradigmas: metodologinį holizmą, ir metodologinį atomizmą ir jo atmainą visuomenės moksloose – metodologinį individualizmą.

Kaip žinia, šios paradigmos tarpusavyje konkuruoja nuo antikos laikų iki šiol. Atomistas Demokritas ir holistas Parmenides'as galėtų būti laikomi šių paradigų pradininkais. Demokrito pasekėjai mano, jog pasaulį galima suvokti nagrinėjant nedalomuosius elementus. Gi Parmenides'o pasekėjai linkę pradėti nuo visumos. Jie mano, jog tikrovė nėra elementų (atomų) suma. Jiems svarbi visuma, sistema, kurioje svarbu matyti ne tik elementus, bet ir ryšius, jų santykius. Tie ryšiai, jei jie nėra atsitiktiniai, sudaro sistemos struktūrą. O skirtinga struktūra iš tų pačių elementų gali sudaryti kokybiškai skirtingas sistemas. Holistai tiki sinergija, tuo, jog sistema (visuma) yra daugiau nei elementų suma. Klasikinės fizikos klestėjimo laikais buvo galima remtis atomistine paradigma. Tačiau kvantų teorija, specialistų teigimu, modernioje fizikoje legitimuoja, įteisina holistinį požiūrį [15].

Atomistinė, individualistinė paradigma ekonomikos moksle įgijo įtaką stiprėjant liberalizmo doktrinai su jos homo oeconomicus ir „nematomos rankos“ sąvokomis. Per pastaruosius du šimtmečius ši paradigma su pertraukomis ir teritorinėmis išimtimis buvo vyraujanti¹.

Iš karto noriu pabrėžti du dalykus. Pirma, grynasis individualizmas ir grynasis holizmas yra greičiau (reta) išimtis, nei taisyklė. Tai du kraštutiniai gnoseologiniai poliai, tarp kurių galimas turtingas požiūrių, teorijų spektras. Antra, kiekvienos paradigmos rėmuose yra galimi paklydimai. Kitaip tariant, nei viena iš šių paradigų automatiškai negarantuoja pažintinės sėkmės. Ir ekonominės raidos istorija pakankamai įtikinamai tai iliustruoja.

Dėl nemažos Hegelio holistinio mokymo įtakos atsiradęs marksizmas privedė prie nepavykusio holistinio eksperimento – tarybinės santvarkos. Beje, teisūs tie tyrinėtojai, kurie teigia, jog totalitarizmas, diktatūros kaip vieną iš argumentų bei pateisinimų savo veiksmams naudoja, pateikia visumos, sistemos interesus. Jos veikia visos tautos ar visos liaudies ir panašiai vardu.

Kita vertus, dabartinės ekonomines žmonijos nesėkmės dalis tyrinėtojų yra linkę sieti su neoliberalizmo doktrina, kuri, kaip minėta, yra sietina su metodologiniu individualizmu. Socialinių, politinių bei ekologinių žmonijos gyvenimo aspektų ignoravimas, kylantis iš nerealistiška redukuoto žmogaus (indivi-

do) ir ekonomikos suvokimo jų manymu yra kylančių, besikaupiančių grėsmių priežastis.

Vis drąsiau yra kalbama ir apie Vidurio ir Rytų Europoje vykusį eksperimentą – perėjimą iš tarybinės į rinkos principais paremtą ekonominę sistemą, vykusią neoliberalizmo dvasioje, pagal neoliberalų scenarijų – kaip nelabai vykusį. Rinkos fundamentalizmas², pasireiškęs polinkiu ekonomiką sutapatinti su rinka, ignoruoti socialinius, viešuosius ūkinio gyvenimo aspektus, buvo susijęs su didžiuliais socialiniais ir ekonominiais kaštais.

DEŠIMTMETIS LIBERALIŲ REFORMŲ ARBA NUO KRAŠTUTINIO HOLIZMO IKI KRAŠTUTINIO INDIVIDUALIZMO

Iškovojsi nepriklausomybę mūsų šalis keitė ir ekonominę santvarką. Buvo akivaizdu, jog tarybinė sistema, pagrįsta nesubalansuotu tikėjimu, jog kolektyvizmas, net jei jis yra priverstinis, yra ekonominės gerovės prielaida, turi būti pakeista. Privataus prado ekonomikoje neigimas, centralizuotas ekonominių gėrybių paskirstymas, neleidžiant veikti rinkos režimams, buvo, Janošo Kornai žodžiais tariant, švelnių biudžetinių apribojimų (soft budget constraints), išteklių švaistymo, visuotinio bei amžino, nuolatinio deficitaiškumo priežastis.

Žmonės norėjo permainų. Dauguma jų buvo už privataus intereso bei rinkos jėgų išlaisvinimą ir įteisinimą. Einant šiuo keliu buvo galimos dvi strategijos: gradualizmas bei šoko terapija³. Pirmoji strategija eksplicitiškai ar implicitiškai rėmėsi holistine prielaida, jog, išlaisvinant rinką, paraleliai reikia transformuoti teisinę, politinę, etinę ir kitas sferas, apskritai socialinę, viešąją (public) sanklodą. „Žingsnis po žingsnio“ strategijos šalininkai baiminosi, jog revoliucinis, o ne evoliucinis transformacijų scenarijus gali padaryti didelę materialinę, socialinę bei ekologinę žalą ir kad orientuota į greitį politika realiai reikš lėtas permainas, kad po revoliucinio nuosmukio ekonomikoje bus sunku atkurti, be abejo, struktūriškai kitokį nei tarybinis ekonominį potencialą ir įgyti ekonominio augimo pagreitį.

Antrosios strategijos aksiomatika buvo kita. Jos šalininkai manė, jog privataus intereso, rinkos išlaisvinimas **pats savaime ir greitai** išspręs visas ekonomines, socialines bei kitas problemas. Šoko terapija turi žmones priversti greitai pakeisti senus tarybinius įpročius: požiūrį į darbą, galimybę gauti įvairių gėrybių nemokamai ir t. t.⁴ Implicitiškai tai reiškė, jog įmetus į rinką nemokančius rinkos vandenyse plaukioti, vieni turi pradėti kapanotis ir galų gale plaukti, kitiems tektų patarnaujančių plaukiantiems arba stebėtojų vaidmuo. Apie neišplaukusius kalbėti nepriimta. Antroji strategija paremta tikėjimu, jog procesas turi būti trumpas, nors ir skausmingas. Trumpai tariant, tai buvo revoliucinė strategija, ku-

rios tikslas pasiekti esminį santvarkų lūžį per minimalų laiką, tikint, jog tai pigiausias scenarijus. Patyrę šoka, dauguma individų turi greitai tapti efektyviais rinkos dalyviais ir užtikrinti ekonominių gėrybių gausą. Tai savo ruožtu turėtų išspręsti ir skurdo problemą, nes jei dauguma žmonių turtingi, tai nuo jų turi pakankamai tekti ir prastesniems rinkos dalyviams (plaukikams) ir net stebėtojams, bedarbiams, pensininkams, neįgaliesiems ir pan. Individualus turtingesniųjų dalyvavimas filantropijoje, mecenavime spręstų paramos menui, mokslui, vargšams ir pan. problemą. Nesunku išvelgti, jog tai savo prigimtimi individualistinis socialinės paramos bei saugos scenarijus. Jame bendruomenei, sociumui, valstybei vietos lieka nedaug.

Lietuvoje nebuvo demokratiškos diskusijos transformacijos strategijos pasirinkimo klausimu. Vidinė politinė padėtis ir gal net labiau – išorinės aplinkybės lėmė, jog buvo pasirinkta antroji strategija. Tai buvo metodologinio individualizmo pergalė. Kaip tik šios paradigmos rėmuose jau daugiau nei dešimtmetį vyksta didžiulio masto eksperimentas. Manytume, jog artėja eksperimento rezultatų įvertinimo laikas.

Toks vertinimas turi būti nešališkas ir visapusiškas. Tai, be to, yra didelis fundamentalaus darbo objektas. Šiame straipsnyje apsiribosime tik keliomis pastabomis bei išvadomis. Pirmą, mūsų šalyje yra išspręsta materialinių gėrybių bei daugelio paslaugų stygiaus problema. Rinkai išsvirtinus, jaučiamas praktiškai tik vieno dalyko – pinigų – deficitas. Antra, daugelis žmonių išmoko plaukti rinkos vandenyse.

Trečia, nors dalis gyventojų yra turtingi ar pasiturintys, skurdo problema yra aštri – daug žmonių susiduria su esminių, fiziologinių bei saugumo poreikių tenkinimo problema. Ir nors mūsų šalyje esama filantropų, skurdo problemos tai nespėndžia. Pavyzdžiui, duomenys apie mėsos, žuvies, pieno ir kitų produktų vartojimą rodo, jog daug žmonių dabar maitinasi blogiau nei tarybiniais metais⁵.

Ketvirta, mūsų socialinė sfera plačiau to žodžio prasme patiria išteklių stygių, deformacijas ir dėl to nėra pajėgi gaminti pakankamą kiekį ir geros kokybės to, kas ekonomikoje vadinama viešosiomis gėrybėmis (public goods). Švietimas, mokslas, menas, politika, teisėtvara, mūsų manymu, neužtikrina subalansuotos mūsų visuomenės plėtros, nes negali patiekti visuomenei pakankamo kiekio tikrų žinių, estetinių vertybių, adekvačių politinių sprendimų, įstatymų ir pan. Mūsų bendra, taip pat ūkinė plėtra stabdoma šių viešųjų gėrybių stygiaus ir nepakankamos kokybės. Tai, o ne tik nuolat linkniuojami tarybiniai relikvai ar nepakankamas dėmesys verslui yra pagrindinis mūsų visuomenės plėtros kliuvynys.

Dar daugiau, mūsų viešasis sektorius gamina nemažą kiekį netikrų gėrybių, arba, kaip jos kartais vadinamos, **viešųjų blogybių**. Kai, pavyzdžiui, trūks-

ta kokių nors įstatymų, galima kalbėti apie tokios rūšies viešųjų gėrybių stygių, tačiau, išleidus blogus įstatymus, tenka kalbėti apie viešųjų blogybių atsiradimą, jų pateikimą visuomenei. Viešosios blogybės, skirtingai nuo gėrybių, didina visuomeninę entropiją, dezorganizaciją.

LIETUVOS ATEITIS: INDIVIDUALISTINIS AR HOLISTINIS SCENARIJAI

Mūsų šalyje metodologinio individualizmo paradigma ryškiausiai atstovauja Lietuvos laisvos rinkos institutas. Jis, taip pat dauguma žiniasklaidos per pastarąjį dešimtmetį diktuoja ideologinę madą ir tuo pačiu vyraujančią krašto plėtros vektorius. Todėl partijos, kurios veikia šio vektoriaus rėmuose, kurių programos remiasi individualistinėmis nuostatomis, turi nemenką ideologinį, vertybinį ir tuo pačiu psichologinį pranašumą net tada, kai valdžioje yra kitos pakraipos politinės jėgos. Pastarosios, veikdamos individualistinėmis vertybėmis persmelktame informaciniame lauke, dažnai yra gynybinėje pozicijoje. Kadangi šios partijos, taip pat profsajungos, intelektualai ir pan., mūsų manymu, nepakankamai suvokia ir įvertina paradigminių, vertybinių veiksnių svarbą, nenuostabu, jog jų elgsenoje dėl sąmoningų ar nesąmoningų veiksnių daugėja elementų, kurių kilmė yra akivaizdžiai neholistinė, individualistinė⁶.

Tad kuo gi reiškiasi individualistinės paradigmos elementai šalies reikalų tvarkyme? Pradėčiau nuo požiūrio į turtą. Individualistinės mąstysenos rėmuose turtą sudaro daiktinės gėrybės, kurių visuma atsispindi tokiuose rodikliuose, kaip bendrasis nacionalinis produktas (BNP), bendrasis vidaus produktas (BVP) ir t. t.

Vyraujančioje ekonominėje paradigmoje nekalbama apie kitas gėrybių rūšis, pirmiausia viešąsias gėrybes. Laisvosios rinkos instituto darbuose, partijų programose, žiniasklaidoje šios sąvokos neteko aptikti, nepaisant to, jog daugelyje ekonomikos vadovėlių ji yra vartojama. Nors nuo to laiko, kai P. Samuelsonas apibrėžė ir išplėtojo šią sąvoką, praėjo beveik pusė amžiaus, nors Vakaruose holistinės krypties mokslininkai, žurnalistai bei politikai ją dažnai vartoja, Lietuvoje ši sąvoka dar neatrasta. Jos neatrado net labiau į holizmą linkusios politinės partijos bei interesų grupės.

Kas gi tos gėrybės? Viešosios gėrybės skiriasi nuo privačių gėrybių pirmiausia tuo, jog jos teikia išsklaidytą naudą. Jas gali vartoti daugelis žmonių ir dėl to jų naudingumas nemažėja. Kadangi jomis gali pasinaudoti daugelis, nes nėra prasmės bei galimybių apriboti priėjimą prie jų, jų vartojimas tampa nekonkurenciniu – individai nekovoja dėl šios gėrybės, nes ji prieinama. Net jei tokia gėrybė (būtų) kuriama vienam individui, tačiau jei negalima padaryti taip, kad kiti žmonės ja nesinaudotų, jeigu ne-

galima paimti už ją mokesčio, ji yra tik dalinai privati ar atitinkamai dalinai viešoji gėrybė.

Prie viešųjų ar daugiau viešųjų nei privačių gėrybių galima priskirti radijo ar televizijos laidas, nacionalinę (šalies) gynybą, valdžios sprendimus, įstatymus, mokslo žinias, meno gėrybes ir panašiai. Pavyzdžiui, įstatymas nėra privati gėrybė, kadangi jos nauda yra išsklaidyta per visą visuomenę, jis nusako kaip individas turi elgtis visuomenėje. Įstatymas – tai norma, kuri apibrėžia individo ir visuomenės santykį. Jis skelbiamas visuomenės vardu.

Kitokią prigimtį turi privačios gėrybės. Jos skirtos individualiam, o ne bendram vartojimui. Todėl tas vartojimas turi konkurencinį pobūdį – dėl privačių gėrybių konkuruojama, varžomasi. Pavyzdžiui, drabužius, maistą žmogus vartoja individualiai. Kadangi šių gėrybių pagaminamas ribotas kiekis, nes jų pagaminimo ištekliai yra riboti, jas išsigyjant tenka konkuruoti. Ta konkurencija vyksta rinkoje, kuri yra savaime besireguliuojantis režimas, paklūstantis „nematomos rinkos“ valiai, Pareto efektyvumo principui ir t. t.

Viena didžiausių ekonomikos mokslo problemų – svarbiausios ekonomikos mokslų sąvokos „ekonomika“ neapibrėžtumas bei daugiaprasmiškumas. Šiandien pasaulyje ir Lietuvoje vyrauja nuomonė, jog ekonomika ir rinka yra identiškos arba beveik identiškos sąvokos. Tokia nuomonė (nuostata) eksplicitiškai ar implicitiškai grindžiama prielaida, jog visuomenės turtą sudaro materialinės (suprask daiktinės) gėrybės⁷.

Ir iš tiesų, jei būtų sutarta, jog visuomenės turtą sudaro tik daiktinės gėrybės, tai tektų pripažinti ekonomikos bei rinkos sąvokų artimumą ar net tapatumą, nes dabar net kairieji pripažįsta, jog rinka yra efektyviausias režimas, gaminantis ir paskirstantis daiktines gėrybes.

Tačiau šiuo atveju pagrindinis ginčas turėtų būti ne dėl to, koks režimas yra geriausias gaminant daiktines, o jos pagal savo prigimtį yra privačios, gėrybes. Manau, kad diskurso šiuo klausimu dalyvių būseną yra keista, dirbtina. Laisvos rinkos šalininkai stengiasi įtikinti savo oponentus, kurie iš esmės sutinka su rinkos kaip efektyviausio privačių gėrybių tiekėjos vaidmeniu. Šiuo požiūriu ginčo lyg ir nėra, tačiau diskutuoja lyg ir vyksta, nes kritikuojami tariaimi antirinkininkai. O ji, mūsų manymu, palaikoma dalies žmonių nuostata ar nuojauta, jog „rinka dar ne viskas“, ką turi suvokti ekonomistas, nors tie žmonės pripažįsta rinkos būtinumą.

Pirmiausia, kaip argumentai, iškeliami išorės efektai ir viešosios gėrybės⁸. Rinka sukelia tiek teigiamus, tiek neigiamus (pvz., gamtos tarša) efektus, ir nuo šių efektų ekonomistai negali atsiriboti. Tuos efektus rinka sukelia, tačiau nepajėgi neutralizuoti. Vadinas, reikalingi atitinkami **nerinkos** režimai, kurie tai galėtų atlikti. Tai gali būti bendruomenė, valstybė ir pan.

Antra, keinsistinės krypties ekonomistai nemano, jog pats rinkos režimas yra idealiai save reguliuojantis. Ar dėl imanentinių savo trūkumų, ar dėl to, jog grynam rinkos režimui realiame gyvenime nėra sąlygų reikštis (monopolijos!), rinkos veikimas susijęs su cikliškais ekonomikos svyravimais, nedarbu ir t. t. Jie nelinkę akiai pripažinti Sėjaus dėsnį – teiginį, kad verslas, investicijos sugeba sukurti pakankamą visuminę paklausą.

Ir pagaliau, trečia, vis daugiau mokslininkų yra linkę pripažinti išplėstinę turto sąvoką, kuri aprėptų ne tik daiktines, bet ir dvasines, informacines, institucines gėrybes. Pastarosios savo prigimtimi yra viešosios gėrybės. Jos, pavyzdžiui, šalies kultūra, suprantama plačiąja prasme ir apimanti mokslą, politiką, meną, teisėsaugą ir t. t., yra sėkmingos, tvarios (sustainable) krašto plėtros bei gerovės veiksnys⁹.

Tokio požiūrio naudai galima pateikti dar vieną argumentą – viešųjų gėrybių judėjimas, kaip ir privačiųjų gėrybių gamyba, paskirstymas bei vartojimas, paklūsta **ekonomizacijos principui**, pagal kurį didžiausios naudos reikia siekti mažiausiomis sąnaudomis. Kitaip tariant, ekonomizuojant turi būti kuriami ne tik automobiliai, skalbimo mašinos, bet ir įstatymai, žinios, institucijos ir pan.

Iš anksčiau išdėstyto seka: jeigu remtis platesniu turto sąvokos supratimu, taip pat tuo, jog ekonomizacijos principui paklūsta ne tik privačių, daiktinių, bet ir viešųjų, nedaiktinių (informacinių, institucinių ir t. t.), gėrybių gamyba, ekonomika yra kur kas platesnė sfera nei rinka. Rinka tėra tik viena ekonomikos sričių. Be jos, į ekonomiką įeina viešasis sektorius. Pastarąjį būtų galima vadinti ir kitaip – socialine ekonomika. Vadinas **ekonomiką** būtų galima apibrėžti kaip visuomenės aspektą, kuris atspindi plačiau suprantamo turto judėjimą ir kuris paklūsta ekonomizacijos principui.

Pažvelkime, kaip šis apibrėžimas atrodo vyraujančios neoliberalistinės ir tuo pačiu individualistinės ekonominės minties fone. Viename iš LLRI leidinių teigiama: „Dėsniai įrodo, kad laisvos rinkos santvarka leidžia sukurti maksimalų gėrybių kiekį (tiek materialinių, tiek dvasinių)“ [6: 5]. Išvertus šį teiginį į šio straipsnio kalbą tai reikštų, jog rinka yra geriausias būdas kurti ne tik privačias, bet ir viešąsias gėrybes.

Cituojamame darbe yra daugybė vietų, kuriose absoliutizuojama rinka, privatus pradas ir visiškai neigiami kiti ekonominiai režimai. Pavyzdžiui, yra teigiama: „Ne tik teorija ir užsienio šalių pavyzdžiai, bet ir Lietuvos patirtis atskleidė, kad privati nuosavybė visuomenei ir ekonomikai yra naudingesnė, nei valdiška. Valdžia tvarkosi blogiau nei privatus subjektas, nes turi mažiau paskatų tvarkytis gerai, nuolat painioja ekonomiką ir politiką, savo turtu sprendama vienadienes politines problemas, dotuoja valstybės valdomas įmones, teikia joms kreditus, juos

garantuoja, taip sumažindama valstybės finansų skaidrumą, padidindama mokesčių naštą privačioms įmonėms“ [6: 17].

Mūsų manymu, šioje citatoje netiksliai pateikiami bent du dalykai. Pirma, privati nuosavybė iš tiesų turi pranašumų daiktinių gėrybių gamyboje bei daugelyje paslaugų sferos šakų (viešbučiai, restoranai, parduotuvės ir t. t.), tačiau viešajame sektoriuje privačios nuosavybės pranašumai nėra akivaizdūs. Todėl čia paplitusi bendruomenių, regioninių institucijų, taip pat valstybinė nuosavybė. Jeigu pastarosios nuosavybės formos būtų visiškai neefektyvios, jų vaidmuo būtų minimalus. Jos būtų marginalinės nuosavybės formos. Tačiau jos OECD šalyse apima maždaug 30% tradiciškai skaičiuojamo nacionalinio turto.

Antra, pripažįstant, jog valdžia su jos dispozicijoje esančiu turtu tvarkosi toli gražu neidealiai, turime neužmiršti, jog ir privati nuosavybė neapsaugo nuo neūkiškumo, išteklių švaistymo. Mūsų minėti „Worldcom'o“, „Enrono“ pavyzdžiai JAV ar „Williams'o“ pavyzdys Lietuvoje tai aiškiai iliustruoja. Privatus subjektas, ypač jei jis monopolistas, nesant visuomeninės kontrolės, atitinkamų įstatymų, audito, atitinkamo moralinio bei politinio klimato, politinės valios apginti nacionalinį ar vartotojo interesą, gali padaryti ne mažiau žalos, nei knygos autorių išpeiktoji valdžia. Apskritai valdžios demonizavimas bei marginalizavimas yra nesubalansuota ir todėl esmingai žalinga nuostata.

Pasakyto fone bent dalis skaitytojų, tikiusi, kritiškiau nei įprasta vertins ir tokią cituojamo darbo autorių tezę: „Rinkos santykių išlaisvinimas, o tuo pačiu ir privatizavimas, yra būtinas ir tuose sektoriuose, apie kurių perdavimą į privačias rankas ne daug kalbama, pavyzdžiui, medicina, švietimas, pensijų sistema, sauga. Būtent šiuose sektoriuose yra itin bloga padėtis, neefektyvus išteklių panaudojimas, prasta paslaugų kokybė“ [6: 19]. Iš tiesų padėtis minėtose sferose yra nelengva bei taisytina. Tačiau manome, jog taip yra dėl prasto viešojo sektoriaus valdymo (governance), dėl jame tyrančio neapibrėžtumo, kurį sukelia nesibaigiančios ir dėl ideologinių gūsių aiškios krypties neturinčios reformos, taip pat dėl nepakankamo jo finansavimo bei neefektyvios to finansavimo kontrolės.

Prieš kurį laiką tuometinė LLRI prezidentė E. Leontjeva individualistinės, neoliberalios pasaulėžiūros rėmuose kritikavo LR Konstituciją. Kaip žinia, 46 jos straipsnyje, pirma, pabrėžiamas privačios nuosavybės, ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos vaidmuo, kita vertus, jame kalbama, kad valstybė gali remti visuomenei naudingas ūkines pastangas, reguliuoti ūkinę veiklą pajungiant ją žmonių gerovei [9: 19]. E. Leontjevai atrodo, jog šie du teiginiai prieštarauja vienas kitam ir kad įgyvendinant antrąjį, t. y. vykdant reguliacines funkcijas, atsiranda korupcinių

pasekmių [8: 25]. Manome, jog pažvelgus į mūsų Konstituciją iš kitų, holistinių, pozicijų 46 straipsnio prieštaravimo išpuolis išnyktų. Valstybė neišvengiamai dalyvauja ekonominiame gyvenime kaip rinkos neigiamų išorinių efektų neutralizuotoja, tokių viešųjų gėrybių, kaip įstatymai ir pirmiausia Konstitucija, kūrėja ir garantas. Ji palaiko, skatina laisvą konkurenciją, švelnindama monopolinius efektus, kurie nėra išimtis, kaip galima įsivaizduoti iš neoliberalių darbų, o labai dažnas ir rinką esmingai iškreipiantis reiškinys.

Valstybei toli gražu ne visada pavyksta gerai atlikti savo misiją. Valstybinių institucijų veikloje iš tiesų daug neekonomiškumo, korupcijos, tačiau, pirma, verslo sferai tie dalykai irgi nesvetimi ir, antra, valstybei nedarant to, ką jai privalu daryti, ekonominė sistema degraduoja. Čia reikėtų vadovautis ne principu „arba arba“ (arba rinka, arba valstybė), o principu „ir ir“ – rinkai ir valstybei turi būti leista papildyti vienas kitą. Tai ir sakoma LR Konstitucijos 46 straipsnyje.

Taigi nėra konstitucinių kliūčių mūsų šalyje šalia rinkos plėtoti viešąjį sektorių. Tačiau šiandien atrodo sunkiai įveikiamos ideologinės, gnoseologinės bei politinės kliūtys. Dėl šių kliūčių šiandien sunku tikėtis greitų permainų ne tik ekonominėje politikoje, bet ir diskurse ekonominės politikos klausimu. Bandydami kritiškai pažvelgti į Vakaruose dažnai ortodoksalia vadinamą neoliberalią paradigimą gresia jei ne profesiniu ar politiniu ekskomunikavimu, tai tos kritiškos pozicijos ignoravimu, informaciniu blokavimu. Tačiau, manau, tai laikinas reiškinys. Anksčiau ar vėliau dabar nerealizuojamas, blokuojamas ekonominis pliuralizmas prasiskins sau kelią¹⁰.

Prisidėdami prie šio pliuralizmo, norėtume pateikti keletą mūsų vidinėje šalies diskusijoje necirkuliuojančių, nenaudojamų argumentų, kurie padeda lyg ir iš šalies pažvelgti į neoliberalia, individualistine aksiomatika paremtą šalies ekonomikos viziją.

Jeigu dabar Lietuvoje priimta apie ekonominę plėtrą, ekonominės gerovės kėlimą kalbėti tik verslo skatinimo kontekste, tai manome, jog tai tik dalis ekonominės strategijos. Kita tos strategijos pusė – viešojo sektoriaus plėtotė. Tokio požiūrio naudai kalba ne tik anksčiau pateikti argumentai, parodantys platesnio ekonomikos supratimo (suvokimo) pagrįstumą, bet ir istorinė kitų šalių patirtis. Čia labai, mūsų manymu, vertinga yra Vakarų Europos ir ypač Skandinavijos šalių patirtis. Ji rodo, kad derinant rinkos bei viešojo ūkio režimus gaunamas geresnis rezultatas, negu pasitikint tik vienu – rinkos ar viešuoju sektoriumi. Tik rinkos svertais paremtą ūkį sąmoningai ar nesąmoningai ignoruojant viešųjų gėrybių kūrimą persekios nesėkmės, panašios į tas, kurias patiria daugelis Lotynų Amerikos šalių arba, pavyzdžiui, Filipinai Azijoje. Politinės sistemos degradacija, mokslo, švietimo, sveikatos apsaugos, sociali-

nės apsaugos sistemų silpnumas paaiškina socialinio kapitalo, užtikrinančio visuomenės organizuotumą, sutelktumą, silpnumą, nepakankamumą. O kaip tik pastarojo kiekis ir kokybė lemia ekonominę šalies perspektyvą.

Tokią perspektyvą turi Skandinavijos šalys, kurioms ortodoksaliai krypties ekonomistai jau daug metų pranašauja ūkinį kolapsą, tačiau kurios pagal savo konkurencingumą globalioje rinkoje, gerovės, gyvenimo kokybės lygį yra tarp pasaulio lyderių.

Įdomu, jog šios šalys, nepaisant nuolat skleidžiamos, peršamos nuomonės, jog yra kitaip, yra ir tarp liberaliausių politiką vykdančių šalių. Pagal „Heritage Foundation“ – instituciją, veikiančią prie „Wall Street Journal“, kurios neįtarsi esant antiliberalia, – Švedija ir ypač Danija turi aukštesnę ekonominės laisvės indeksą (atitinkamai 2,05 ir 1,90) nei, pavyzdžiui, Vokietija, Italija, Prancūzija (atitinkamai 2,10; 2,35; 2,70)¹¹. Iš to galima spręsti, jog Švedija ir Danija veikia pagal principą „ir ir“ – ir rinka, ir viešasis sektorius, pragmatiškai derindamos abu režimus.

Toliau skaitytojo vertinimui pateikiame autoriaus pagal „Heritage Foundation“ duomenis sudarytą lentelę, kurioje matyti, kaip ekonomikos laisvės požiūriu atrodo skirtingiems regionams priklausančios Europos šalys, tarp jų ir Lietuva.

1 lentelės fone įdomiai atrodytų duomenys apie skirtingų Europos šalių biudžetinę naštą. 2 lentelėje matyti, jog laisvos ekonomikos šalyse gali būti nemažai vyriausybės išlaidų.

1 lentelė. Ekonominės laisvės indeksas (2002 m.)

(Vyriausybės kišimasis, mokesčių našta, monetarinė politika, bankai ir finansai, kainos ir darbo užmokestis, juodoji rinka, užsienio prekybos politika)

1 – aukščiausias ekonominės laisvės laipsnis

5 – ekonomika visiškai nelaisva

Šalis	Laisvės indeksas	Vieta pasaulyje
Slovėnija	3,10	79
Slovakija	2,90	60
Graikija	2,80	55
Lenkija	2,70	45
Prancūzija	2,70	45
Latvija	2,50	38
Norvegija	2,45	35
Vengrija	2,40	32
Čekija	2,40	32
Lietuva	2,35	29
Italija	2,35	29
Vokietija	2,10	20
Švedija	2,05	17
Danija	1,90	12
Jungtinė Karalystė	1,85	9
JAV	1,80	4
Estija	1,80	4
Airija	1,80	4

Kaip matyti 2 lentelėje, Švedija bei Danija, būdamos, kaip įprasta vadinti, rinkos ekonomikos šalimis, nebijo aktyvaus vyriausybės dalyvavimo ekonominiame gyvenime. Pastarosios, išleisdamos daugiau nei 50% perskirstyto BVP, aišku, nusteigia parduotuvių, vieš-

2 lentelė. Valstybės išlaidų dalis BVP 2002 m. (%)

Vakarų Europa	
Švedija	56,0
Danija	52,3
Austrija	49,8
Italija	48,5
Suomija	47,0
Norvegija	46,2
Vokietija	45,9
Graikija	43,9
Ispanija	39,6
Jungtinė Karalystė	39,1
Vidurio Europa	
Slovėnija	45,8
Vengrija	45,6
Čekija	45,0
Lenkija	44,7
Latvija	40,3
Bulgarija	38,0
Estija	35,6
Albanija	31,5
Lietuva	30,0
Rumunija	28,5
Makedonija	23,3

bučių, netaiso skalbimo mašinų ir t. t. Šią privačių gėrybių cirkuliavimo sferą jos palieka privačiam verslui. Jos savo pastangas sutelkia ties viešuoju sektoriumi, viešųjų gėrybių gamyba. Ji nevengia infrastruktūrinių objektų, kurie yra nepatrauklus privačiam sektoriui (pvz., tiltas tarp Švedijos ir Danijos).

Lentelėje taip pat matyti, jog Vidurio Europoje vyriausybės išleidžia kiek mažiau, nei Vakarų Europos šalys, taip pat tai, jog Lietuva yra viena iš mažiausių nacionalinio produkto dalį perskirstančių valstybių. Nepaisant to, Lietuvoje dauguma elito mano, jog mūsų šalyje biudžeto našta yra per didelė ir turėtų būti sumažinta.

Deja, mūsų šalyje nevyksta dalykiška diskusija biudžetinės naštos, apskritai viešųjų finansų klausimu. Mes ramiai nesvarstome, ką norėtume, turėtume gauti už savo sumokėtus mokesčius, ar tie mokesčiai yra protingo dydžio, ar mokesčių struktūra yra efektyvi bei teisinga.

Tai, kad tokios racionalios, ideologiniais bei politiniais varžtais nesuvaržytos diskusijos beveik nėra,

veda prie to, jog pasitenkiname vienintele – neoliberalia – mūsų šalies ateities vizija, tikėjimu, jog tereikia leisti laisvai reikštis rinkai ir viskas savaime, spontaniškai, savireguliuojimo pagrindais išsispres. Mūsų manymu, taip nebus – nerinkos, socialinių bei ekologinių aspektų ignoravimas ves prie ekonominių blogybių (economic bads) akumuliacijos, kaupimosi. Pirmas žingsnis neutralizuojant šį pesimistinį scenarijų yra ekonominio pliuralizmo skatinimas, vieša, demokratinė, ideologinių tabu neiškraipyta diskusija.

Gauta
2003 05 06

Nuorodos

¹ Filosofiniame lygmenyje, matyt, ryškiausias metodologinio individualizmo atstovas buvo L. fon Mises'as. Ryškiausias jo pasekėjas Lietuvoje, mūsų nuomone, yra A. Degutis [2].

² Rinkos fundamentalizmą ir tarybinį fundamentalizmą autorius plačiau tyrinėja kitame darbe [3].

³ Plačiau apie tai žr. [4].

⁴ H. Kisingeris šią strategiją vadina „cold turkey approach“, o tai pažodžiui reiškia šalto kalakuto požiūrį ar kitaip abstinencinį efektą. Jis mano, jog šis Vakarų patarėjų propaguotas požiūris tik pagilino problemas [5: 816].

⁵ Mėsos ir mėsos produktų vartojimas 1999 m., palyginus su 1990 metais sumažėjo nuo 89 kg iki 53 kg, pieno ir pieno produktų – nuo 476 kg iki 200 kg, žuvies – nuo 18,6 kg iki 12,6 kg [10: 419].

⁶ Vengimas įvesti progresinius mokesčius, delsimas įvesti visuotinių pajamų deklaravimą, bandymai išmontuoti solidarumo principu veikiančią „Sodra“ ir ją pakeisti individualistiniais principais veikiančia privačių pensinių fondų sistema, netiesioginių mokesčių lyginamojo svorio didinimą reikėtų laikyti tokios individualistinės ūkio filosofijos požymiais.

⁷ Akivaizdu, jog tokia prielaida remiasi, pvz., V. Titarenko. Jo manymu, ekonomika – tai „materialinis visuomenės egzistavimo pagrindas, sfera, kurioje vyksta visuomeninė gamyba (Ūkinė veikla)“...„Ekonomikos teorija, – tęsia šis autorius, – mokslas, kaip efektyviai paskirstyti, naudoti ir valdyti ribotus išteklius, siekiant maksimaliai patenkinti materialinius žmonių poreikius“ [12: 5].

⁸ Kaip pabrėžia M. Albertas ir R. Hahnelis, tradiciniame, neoliberalioje ekonominėje teorijoje tik privačios gėrybės laikomos taisykle, o viešosios gėrybės bei išorės efektai kaip išimtis. Bet kadangi tokia nuostata – paprastai yra implicitiška ir praktiškai niekada nėra empiriškai tikrinama, ji retai tampa kritinio požiūrio objektu [1: 4].

⁹ Tokį požiūrį propaguoja daugelis mokslininkų. Tarp jų išskirtume D. Landesą [7].

¹⁰ Tokio pliuralizmo stoka pastebima ne tik mūsų šalyje. Kaip reakcija į tai yra atsiradusi organizacija, kuri gina pliuralizmą ekonomikos moksle, – Tarptautinė asociacijų už pliuralizmą ekonomikoje konfederacija [14].

¹¹ Ekonominės laisvės indeksas apima tokius parametrus, kaip vyriausybės kišimasis, mokesčių našta, kainos ir darbo užmokestis, monetarinė politika, bankai ir finansai,

juodoji rinka, užsienio prekyba. Šis indeksas gali svyruoti nuo 1 (maksimali ekonominė laisvė) iki 5 (visiškas ekonominės laisvės nebuvimas) [13].

Literatūra

1. Albert M., Hahnel R. A Quiet Revolution in Welfare Economics. <http://www.zmag.org/books/3/3.htm.p.4>.
2. Degutis A. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1998.
3. Gylys P. Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. *Vilniaus universiteto mokslo darbai. Ekonomika*. 2002. Nr. 57. P. 53–61.
4. Gylys P. Die politische Ökonomie der transformation in Litauen. *Osteuropa*. 52 Jg., 9/10, 2002. S. 1195–1208.
5. *Knyga 2000–2004 Seimo nariams ir rinkėjams*. Vilnius: LLRJ, 2000.
6. Kisinger H. *Diplomacy*. New York–London: Touchstone book, 1994.
7. Landes D. *The Wealth and Poverty of Nations*. New York: W. W. Norton, 1998.
8. *Lietuvos statistikos metraštis*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2000.
9. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 1996.
10. Leontjeva E. Interesų grupės ir valdžia: pasiūlos ištakos. *Interesų grupės, valdžia, politika*. Metinės konferencijos tekstai. Vilnius: LLRI, 1997.
11. Stiglitz J. The Insider: What I Learned at the World Economic Crisis. *The New Republic*, April 17, 2000. http://www.brook.edu/dybdocroot/views/articles/stiglitz/2000_04_1/.html.
12. Titarenko V. *Ekonomikos teorijos įvadas*. Vilnius: Eugremas, 1997.
13. 2002 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/research/features/index>.
14. ICAPE. <http://econ.tsu.edu/econ/icare/assoc.html>.
15. Holism. <http://zebu.uoregon.edu/~js/glossary/holism.html>.

Povilas Gylys

DIMENSIONS AND FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF LITHUANIA: THE COMPETITION OF PARADIGMS

S u m m a r y

Methodological individualism and methodological holism are two competing paradigms in social science. They influence substantially creation, emergence and position of concrete doctrines and theories and through this strategies and programmes of social behaviour. Economics is not an exception in this sense. Nowadays neoliberalism, which is based on assumptions of methodological individualism, is dominating economic perceptions and economic decision-making. Methodological holism is on a weaker side. This paradigmatic situation leads to certain gnoseological and practical losses. In the countries that traditionally pursued a more balanced approach, economic development was more sustained. Scandinavian countries in this sense are a vivid example.

Key words: paradigm, methodological individualism, methodological holism, social and economic development